

איך הנער שלמה יצחקי למד תורה בלי פירוש רש"י? הרקע להתהוותה של פרשנות המקרא בצרפת בימי הביניים

תכנית הלימודים במקרא בבתי המדרש בצרפת-אשכנז בימי הביניים המוקדמים הייתה בנויה משני שלבים: הילדים הצעירים למדו את פשר מילות הכתוב, מילה בעברית ותרגומה בצרפתית עתיקה. ספרי הלימוד הנפוצים היו ספרי הלעזים. בשלב גבוה יותר, למדו הנערים את מדרשי התורה. ספרי הלימוד היו "בראשית רבה ושאר מדרשות" (רש"י לבראשית ג, ח).

בסוף המאה ה-11 השתנתה תכנית הלימודים. לצד הוראת תורה על פי המדרשים החלו ללמוד תורה על פי פירוש רש"י. הכול יודעים שתכנית לימודים היא ביטוי לצרכים של החברה וגם למאוייה. שינוי בתכנית הלימודים מצביע על שינוי בשני אלה – בצרכים ובמאויים. יש אפוא לשאול: מה נשתנה בחברה היהודית בצרפת בסוף המאה ה-11 שגרם לשינוי בתכנית הלימודים? אילו צרכים חדשים התעוררו, שלא מצאו את מילויים בתכנית הלימודים הקודמת? וכתולדה לשאלות אלה יש לשאול: במה היה עשוי פירוש רש"י, על התפיסה המונחת ביסודו, למלא צרכים חדשים אלה?

מסתבר שהחל בעשרות השנים האחרונות של המאה ה-11 ובמשך המאה ה-12 עברה על מערב אירופה הנוצרית רוח של התחדשות, הרנסנס של המאה ה-12. בתי ספר נפתחו חדשים לבקרים ליד הקתדראלות והמנזרים, ומספר תלמידיהם התעצם לאין שיעור. ההשכלה הייתה דתית בכיווניה כמובן, אך הלכה וגברה התביעה להחדרת רציונליות בהסברם של עיקרי האמונה, בביאור כתבי הקודש, בתיאור המדעים השונים. נוצר טיפוס חדש של משכיל, שהקו שאפיין אותו היה ביטחון עצום של האדם ביכולתו לדעת ולהבין כל דבר בכוח שכלו. כיצד יתיישב ביטחון עצמי זה עם המשמעת כלפי המסורת? ברנארד משארטר הושיט לבני דורו את הפתרון באמצעות משל. אמנם, כך הוא הסביר, הראשונים הם ענקים ואנו ננסים לעומתם, אלא שאנו ננסים הרכובים על כתפי ענקים, ועל כן אנו רואים יותר רחוק מהם.

כיצד הגיבו שכניהם היהודיים של הנוצרים על כל אלה? אין ספק שהרוחות החדשות של הרנסנס נשבו גם ברחוב היהודי ופעלו את פעולתן. בדומה למה שקרה אצל הנוצרים התחזק גם בקרב היהודים האמון בכוח התכונה האנושית להסביר באורח רציונלי את הכתובים ואת התופעות. בקרב הקהילה היהודית קמה שכבה של "משכילים" שאליה פונים בפירושיהם ר' יוסף קרא, בן דורו הצעיר של רש"י, ורשב"ם, נכדו של רש"י.

החיוניות האינטלקטואלית של הנוצרים לוותה בחיוניות דתית, אשר אחד מביטוייה הבולטים הוא מסע הצלב. בתחום זה נוצר איום על היהודי. עדות מרגשת לכך כלולה בפירושו של ר' יוסף קרא לאחד הפיוטים. כך אומר המפרש: "אף שקולטת דעתי את דבריהם, וכלפי כלהבת אש לטעות אחריהם, אף על פי כן קרבתך לי טוב". הדעת משתכנעת מדברי השכנים הנוצרים ומעוררת נטייה עזה "לטעות אחריהם", ורק תחושת הקרבה המיוחדת שבה זיכה ה' את עם קרובו מחזיקה את היהודי ביהדותו.

על רקע זה, הרנסנס של המאה ה-12 והאיום הדתי הנוצרי כלפי ישראל, יש להבין את היחלצותו של רש"י לחבר את פירושו לתורה. רש"י הרגיש שלימוד התורה לפי התכנית המסורתית אינו מספק עוד את סקרנותם האינטלקטואלית של בני דורו. כן הוא הגיע למסקנה שיש לצייד את הצעירים בכלים נאותים במקרה של ויכוח עם שכן נוצרי. הוא החל אפוא לחבר פירוש לתורה וקבע לו את שיטתו הפרשנית: "יש מדרשי אגדה רבים וכבר סידרום רבותינו על מכוונם בבראשית רבה ובשאר מדרשות, ואני לא באתי אלא לפשוטו של מקרא ולאגדה המיישבת דברי המקרא ושמועו דבור על אופניו" (פירושו לבראשית ג, ח, ד"ה לרוח היום). "פשוטו של מקרא" הוא "הכתוב במובנו המילולי המייד" (שרה קמין), ואילו הביאור הרעיוני, מסר התורה בתחום האמונות וההנהגות האישיות והחברתיות, רש"י יבנה אותו על אגדת חז"ל. מלכתחילה לא בא רש"י להציע פירוש פשטי עצמאי לתורה. כוונתו המודעת והמוצהרת היא להביא מבחר מדרשי חז"ל המיישבים דבר המקרא על אופניו.

נעיין בפירוש רש"י לבראשית ג, ח, המדגים כנראה את תפיסתו: "לרוח היום: לאותו רוח שהשמש באה משם, וזו היא מערבית, שלפנות ערב חמה במערב, והם (= אדם וחווה) סרחו בעשירות". דברי רש"י הם צירוף מדרש מבראשית רבה ומדרש ממסכת סנהדרין. התורה אינה מדייקת בקביעת מועד חטאם של אדם וחווה וכותבת באופן סתמי "לרוח היום". יש אפוא להיעזר באגדה שתיישב את המקרא. בין הדעות המובעות במדרש בוחר רש"י בזו הסבורה ש"רוח היום" היא

רוח מערב, והוא מוסיף את המדרש מסנהדרין שהייתה זו השעה העשירית ביום. אנו משערים שפירוש זה אינו רק אגדה "המיישבת דבר המקרא על אופניו" אלא גם "תשובה למינים" הנוצרים, עמדה יהודית כלפי אחת מאמונות היסוד של הנצרות, הלוא היא דוגמת החטא הקדמון. בתקופתו של רש"י נפוץ בין הכמרים הנוצרים ספר לימוד שנועד לסייע להם ללמד את יסודות הנצרות לצאן מרעיתם. נאמר שם שאדם וחווה שהו בגן עדן שמונה שעות בלבד, ומשחטאו באכילת פרי העץ שעורר בהם נטייה מינית אסורה הם גורשו מגן עדן. לאחר גירושם בא אדם על חווה והם הולידו את בניהם. הבנים היו אפוא פרי החטא, ובעצם כל בני האדם, האנושות כולה, מוכתמים בחטא הקדמון. בבוא העת ייוולד אדם לא ממגע מיני אסור, אלא מרוח הקודש, ומי שיאמין בו ייושע מן החטא הקדמון. בא רש"י ומרמז למדרש האומר: "שביעית נזדווגה לו חווה, שמינית עלו למיטה שניים וירדו ארבעה, תשיעית נצטווה שלא לאכול מן האילן, עשירית סרחו, אחת עשרה נידון, שתים עשרה נטרד והלך לו". אין אפוא כל קשר בין החטא של אכילת הפרי ובין ההזדווגות של אדם וחווה והולדת הבנים.

עד כאן האגדה. להלן (בראשית ד, א) יבאר רש"י את הכתוב לפי פשוטו: "והאדם ידע – כבר קודם העניין של מעלה, קודם שחטא ונטרד מגן עדן, וכן ההריון והלידה, שאם כתוב 'וידע אדם' נשמע שלאחר שנטרד היו לו בנים". פירוש רש"י מבוסס על ההבחנה בין הצורה "והאדם ידע", היינו הקדמת הנושא לנשוא המראה על פעולה בעבר גמור, ובין הצורה "וידע אדם", היינו פעולה שבוצעה זה עתה. צורה אחרונה זו היא המשמשת בדרך כלל את הסיפור המקראי בתיאור רצף כרונולוגי של פעולות. הנה כי כן הציג רש"י פירוש שיש בו גם "פשוטו של מקרא" וגם "אגדה המיישבת דבר המקרא על אופניו", ואגב כך גם תשובה למינים.

בסוף ימיו הבין רש"י שהדור החדש מעוניין בפשט ממש, בלא אגדה, והוא "הודה לי שאילו היה לו פנאי, היה צריך לעשות פירושים אחרים לפי הפשטות המתחדשים בכל יום" (רשב"ם בפתיחתו לפירושו לסיפור יוסף, בראשית לז ב).